

ним мотивам «инкрустированной» орнаментации удается проследить пути распространения этого типа керамики от Северного Кавказа до горного Крыма. В результате подробного анализа автор делает вывод о скифской принадлежности нимфейской лепной керамики VI—V вв. до н. э. и приводит многочисленные аналогии из синхронных и более поздних памятников Восточного Крыма.

О. М. ПРИХОДНЮК
М. М. КАЗАНСКИЙ

Керамічні комплекси поселення Луг I на Тясміні

В результаті робіт Кременчуцької новобудовної експедиції в 1956—1959 рр. поблизу с. Пеньківки на р. Тясміні в науковий обіг було введено новий матеріал другої половини I тисячоліття н. е.¹ За рисами матеріальної культури нововідкриті поселення дуже близькі до ранньосередньовічних слов'янських старожитностей. Лише наявність у найбільш ранніх об'єктах ліпних біконічних горщиків виділяла ці пам'ятки серед синхронних старожитностей Східної і Центральної Європи.

Тясминські поселення Молочарня, Луг I, Луг II і Макарів острів стали еталонними для цілої групи ранньосередньовічних пам'яток, поширених в українському лісостепу. Дослідник цих поселень Д. Т. Березовець на основі керамічних комплексів усі чотири пам'ятки розглядав як ланки одного еволюційного розвитку пеньківської групи старожитностей².

Для ранніх тясминських пам'яток характерна ліпна неорнаментована кераміка. В першу чергу, це горщики біконічних форм, іноді прикрашені наліпним валиком під вінцями. На пізніших поселеннях переважала кераміка, близька, передусім, до посуду культури Луки-Райковецької. Це округлободі ліпні й сформовані на ручному крузі горщики з лінійно-хвилястим орнаментом, які, на думку Д. Т. Березовця, нагадують вироби «празького» і «дунайського» типів³. На підставі співвідношення окремих форм ліпної і гончарної кераміки Д. Т. Березовець зробив спробу встановити хронологію поселень поблизу с. Пеньківки, що, як він вважає, належать до єдиної слов'янської культури VII—IX ст. н. е.⁴ Найбільш рання пам'ятка в урочищі Молочарня датована ним VII ст., а найбільш пізня, в урочищі Макарів острів, — VIII—IX ст. Поселення в урочищі Луг I і II дослідник інтерпретує як «перехідні» і датує відповідно кінцем VII — першою половиною VIII ст. та VIII ст. н. е.⁵

Підставою для такого датування є відмінності в керамічному матеріалі на цих поселеннях. За спостереженнями Д. Т. Березовця, в Молочарні, де виявлено виключно ліпний посуд, біконічних горщиків було найбільше, в урочищі Луг I — менше, в Лузі II — лише окремі посу-

¹ Березовець Д. Т. Поселення уличей на р. Тясмине.— МИА, 1963, № 108, с. 145—208; Линка Н. В., Шовкопляс А. М. Раннеславянское поселение на р. Тясмине.— МИА, 1963, № 108, с. 234—242.

² В останній час з'явилися й інші погляди на пам'ятки пеньківського типу. Одні дослідники вважають їх групою лісостепових старожитностей третьої чверті I тисячоліття н. е., для яких характерні передусім біконічні ліпні горщики, що відрізняє їх від синхронних пам'яток корчакського і колочинського типів (Русанова И. П. О керамике раннесредневековых памятников Верхнего и Среднего Поднепровья.— В кн.: Славяне и Русь. М., 1968, с. 143—150; Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья.— МИА, 1970, № 163, с. 65—73). Окремі автори «пеньківськими» називають пам'ятки лісостепового пограниччя пізнішого часу, які мають риси, властиві культурі Луки-Райковецької (Рутковская Л. М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовки на р. Тясмине.— В кн.: Раннесредневековые восточные древности. М., 1974, с. 186).

³ Березовець Д. Т. Вказ. праця, с. 186.

⁴ Там же, с. 145—146, 201—202.

⁵ Там же, с. 192.

дини, а на поселенні Макарів острів біконічні посудини взагалі відсутні. Така ж закономірність простежувалася і для зерновиків з наліпним валиком. Щодо примітивно-кружальної кераміки простежувався протилежний процес — збільшення її кількості на пізніших пам'ятках⁶.

Однак при розгляді пеньківської кераміки зіставлялися комплекси з поселень, досліджених не в однаковій мірі. У Молочарні розкопано чотири житла, на поселенні Луг I — 32, на Лузі II — 18, а з матеріалів поселення Макарів острів Д. Т. Березовцем розглядався комплекс лише з одного житла. Крім того, зіставлення проведено сумарно, без врахування індивідуальних особливостей кераміки з окремих закритих комплексів. А як відомо, лише такий підхід дає змогу розділити ранні й пізні археологічні об'єкти. На це вже звертали увагу дослідники⁷. І. І. Ляпушкін вважав поселення Луг I і II багатощаровими, зокрема

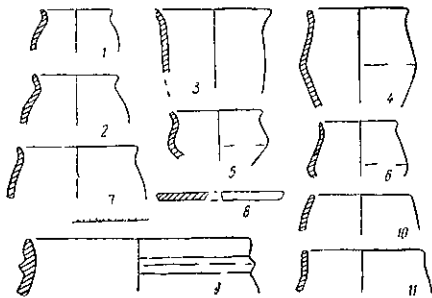

Рис. 1. Луг I. Кераміка першого комплексу.

1, 2, 7, 8, 10 — з житла № 19; 5 — з житла № 12; 6, 11 — з житла № 2; 3, 4, 9 — з культурного шару.

відзначаючи наявність тут кераміки більш раннього часу, ніж VIII ст. («хрупвата» кераміка і посуд з місяцеподібними наліпами, «диски»)⁸. Подібний погляд на культурно-хронологічне співвідношення пам'яток

поблизу с. Пеньківки так само мотивує і Е. О. Горюнов⁹.

Необгрунтованими залишаються й висновки Д. Т. Березовця щодо еволюції кераміки пеньківських пам'яток. Зокрема, незрозуміло, яким чином «форма горщиків розвивалася від біконічної до близької горщикам дунайського типу»¹⁰. Лінія розвитку слов'янської культури в Середньому Подніпров'ї, запропонована Д. Т. Березовцем, побудована на зіставленні різнохарактерних форм кераміки з різних пам'яток. Все це не давало підстав, щоб беззастережно прийняти його концепцію, і примусило нас ще раз звернутися до матеріалів потясминських поселень, які зберігаються у фондах Інституту археології АН УРСР. На нашу думку, особливий інтерес викликає найбільш досліджене селище Луг I, де в закритих житлових комплексах представлено різночасні керамічні матеріали.

Найбільш ранніми є житла № 2, 10, 12, 19, 20. В їх заповненнях виявлено ліпні посудини з домішками шамоту, жорстви, піску і слюди у глиняному тісті. Поверхня виробів часто зі слідами згладжування. У керамічному наборі — горщики, зерновики, «диски», миски (рис. 1, 1—11). Кухонні горщики — найпоширеніша форма, за спільними рисами вони поділяються на кілька видів. До одного з них належать біконічні посудини (рис. 1, 4—6) з чітким ребром у середній частині тулуба, плоским дном без закраїнки та відігнутими або невіділеними вінцями. Другий вид горщиків — округлобок, з найбільшим розширенням на середині або верхній третині висоти посудини (рис. 1, 1, 2, 7, 11). Вони плечисті, вінця майже вертикальні або відігнуті назовні. До цієї групи належать окремі посудини, що за формою наближаються до горщиків праського типу, а також «тюльпаноподібні» горщики з циліндричною

⁶ Березовец Д. Т. Вказ. праця, с. 188—189.

⁷ Артамонов М. И. Рецензия на кн. В. В. Седова «Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья» — СА, 1974, № 1, с. 249; Ляпушкін И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства. — МИА, 1968, № 152, с. 9.

⁸ Ляпушкін И. И. Вказ. праця, с. 39.

⁹ Горюнов Е. А. Некоторые вопросы истории Днепровского лесостепного Левобережья в V — начале VIII вв. — СА, 1973, № 4, с. 110.

¹⁰ Березовец Д. Т. Вказ. праця, с. 188.

верхньою частиною і різко відігнутими назвні в'їнцями (рис. 1, 3). Зерновики виділяються своїми розмірами, вони часто орнаментовані масивним наліпним валиком під в'їнцями. Валик переважно трикутний у перерізі (рис. 1, 9). Досить поширені й диски (рис. 1, 8).

Аналогічний керамічний комплекс найбільш яскраво представлений на поселенні Молочарня. Це важко помітити за наявними публікаціями, але добре простежується при ознайомленні з фондовими мате-

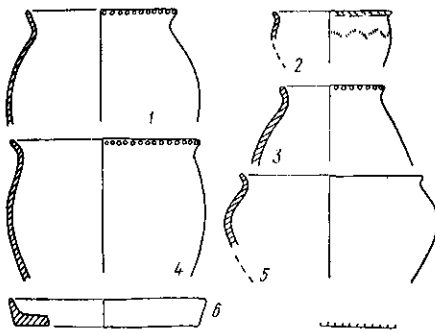

Рис. 2. Луг I. Кераміка другого комплексу:

2, 6 — з житла № 18; 4 — з житла № 6; 5 — з житла № 21; 1, 3 — з культурного шару.

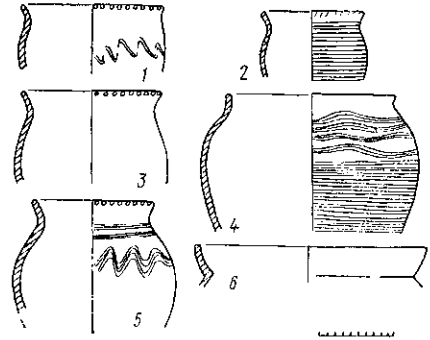

Рис. 3. Луг I. Кераміка третього комплексу:

1 — з житла № 17; 2 — з житла № 16; 3, 5 — з житла № 4; 4 — з житла № 30; 6 — з житла № 29; 1, 3 — мінні посудини; 2, 4, 6 — гончарні.

ріалами. Такі ж комплекси є на поселеннях Стецівка, Хрешатик, Домантове, Волоське (Сурська Забора), на пам'ятках Лісостепоного Лівобережжя Дніпра¹¹ та в інших місцях.

На поселенні Луг I в житлах № 1, 6, 9, 18, 21 знайдено керамічні комплекси, які відрізнялися від найбільш ранніх — етапу Молочарні. Біконічні форми представлено тут продинокими зразками, сковорідки мають більш розвинутий бортик, характерними є плечисті горщики з відігнутими в'їнцями, часто з насічками або пальцьовими зашипами по краю (рис. 2, 1—5). Тулуб посудин переважно неорнаментований. Поверхня їх нерівна, в тісті є значні домішки шамоту, жорстви, слюди й піску. Прийнято зараховувати такі комплекси до раннього етапу Луки-Райковоцької¹². Але в лісостеповій зоні, найімовірніше, слід розглядати пам'ятки з подібними керамічними комплексами як самостійний етап в розвитку слов'янської культури другої половини I тисячоліття н. е.

Житла з такою керамікою відомі й на інших ранньосередньовічних поселеннях Лісостепу. До них можна віднести будівлі № 7, 9 на поселенні Луг II, № 10, 11 із Стецівки, житла з Купина, Перебиковець, Сокола, Бакоти на Середньому Дністрі¹³ та багато інших. В останні роки з'явилася можливість віднести до даного етапу цілі поселення, перед-

¹¹ Рутковская Л. М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около Стецовки на р. Тясмин, с. 25, рис. 2, 1—7; Покровська Е. Ф., Петренко В. Г., Ковпаненко Г. Т. Поселення VIII—VII ст. до н. е. поблизу с. Хрешатик на Канівщині. — Археологія, 1971, № 2, с. 108, рис. 10, 1, 2; Березанская С. С. Отчет о работе в окрестностях села Домантово Золотоношского района Черкасской области в 1958 г. (рукопись). — НА ІА АН УРСР; Бодянский В. О. Загальний звіт про археологічні дослідження в Надпоріжжі в 1952 р. (рукопись). — НА ІА АН УРСР; Горюнов Е. А. Вказ. праця, с. 99—112.

¹² Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — САИ, вып. ЕІ—25. М., 1973, с. 13—15.

¹³ Березовец Д. Т. Вказ. праця, с. 180—181; Петров В. П. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия н. э. — МИА, 1963, № 108, с. 212—218; Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). К., 1975, с. 132, табл. XXII, 2—13; с. 133, табл. XIII, 2—9; с. 134, табл. XXIV, 1—20; с. 137, табл. XXVII, 2—9, 12—14, 16; с. 138, табл. XXVIII, 2—8.

усім селище в улоговині між горами Дивицею і Дегтярною на р. Рось, де досліджено десять напівземлянок¹⁴.

До найбільш пізнього етапу поселення Луг I належать житла № 3, 4, 11, 13, 16, 17, 25, 26, 29, 30*. Більшість керамічних форм цієї групи характеризується тими ж рисами, що й кераміка культури Луки-Райковецької¹⁵—ліпними і кружальними горщиками з сильно відігнутими вінцями і крутими плічками (рис. 3, 1—6). Поширені зашипи, вдавлення і насічки по вінцях. Примітивно-кружальні посудини рясно прикрашено горизонтальними і хвилястими лініями (рис. 3, 2, 4). Сковороди відзначаються високими бортиками, часто по краю мають пальцьові зашипи. Однак серед місцевої кружальної кераміки трапляються посудини, відсутні на Луці-Райковецькій. Це горщики з відігнутими вінцями з горизонтальними валиками під ними. Плічка у них похилі, тулуб інколи прикрашений «гусеничним» орнаментом. Як архаїчне явище, мабуть, слід сприймати наявність у житлі № 29 уламків примітивно-кружальної біконічної посудини з лінійно-хвилястим орнаментом¹⁶. Ця група відрізняється грубими домішками, нерівною поверхнею, товстими стінками посудин, поганим випалом. З нею синхронізуються фрагменти гончарної салтівської кераміки, для яких характерна краща технологія виготовлення (рис. 3, 6).

Пізня керамічна група Луга I найближче стоїть до посуду поселення Макарів острів, яке за основними рисами близьке до пам'яток типу Луки-Райковецької.

Таким чином, на підставі керамічних комплексів на поселенні Луг I виділено об'єкти трьох хронологічних періодів. Перший, найбільш ранній, синхронний селищу Молочарня; другий є одночасним з поселенням Сахнівка, третій хронологічно збігається з розвинутою культурою Луки-Райковецької.

Розглянемо датування виділених періодів. Найбільш ранній комплекс Луга I без сумніву належить до тієї ж групи старожитностей, що й численні пам'ятки Молдавії, Побужжя, Середнього Подніпров'я, Надпоріжжя і Дніпровського Лівобережжя, які в цілому датуються VI—VII ст. н. е. Ці хронологічні рамки досить умовні. На тясминському могильнику Андрусівка III, у похованні № 4 разом з біконічною керамікою знайдено срібну пряжку¹⁷, яка за центрально- і західноєвропейськими аналогіями датується V ст. н. е.¹⁸

На багатьох пеньківських пам'ятках виявлено окремі фрагменти гончарного посуду черняхівського типу. Матеріали поселення Хітці* показують, що черняхівську кераміку можна пов'язати з найбільш архаїчними комплексами цієї культури. Наведені факти дають можливість вважати кінець V ст. н. е. нижньою датою вказаної групи старожитностей.

Верхню хронологічну межу можна встановити на підставі датування другої фази поселення Луг I. Геомагнітним методом визначено період існування жител з Сахнівки і Бакоти між серединою VII—се-

¹⁴ Довженко В. И., Линка Н. В. Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось.— МИА, 1959, № 70, с. 104—106; Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось.— В кн.: Дослідження з слов'яно-руської археології. К., 1976.

* Незгадувані в тексті номери належать житлам, у заповненні яких був мало виразний матеріал, що не давало змоги віднести його до певної групи.

¹⁵ Гончаров В. К. Лука-Райковецкая.— МИА, 1963, № 108, с. 283—315.

¹⁶ Березовец Д. Т. Вказ. праця, с. 174, рис. 15, 2.

¹⁷ Березовец Д. Т. Могильники уличів у долині р. Тясмин.— В кн.: Слов'яно-руські старожитності. К., 1969, с. 66, рис. 2, 2.

¹⁸ Böhme H. W. Germanische Grabfunde des 4 bis 5 Jahrhunderts. München, 1974, s. 81, t. 79, 13; t. 87, 6, 13; Godlowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Krakow, 1970, pl. XIII, 22.

* Розкопки Е. А. Горюнова.

рединною VIII ст. н. е.¹⁹ Тобто до цього ж часу слід відносити й житла Луга I, в заповненні яких переважав ліпний посуд, близький до сахнівського.

Будівлі Луга I з групою кераміки, подібною до розвинутих комплексів Луки-Райковецької, є найбільш молодими, і їх слід датувати кінцем VIII—IX ст., що відповідає загальноприйнятим датуванням пам'яток типу Луки-Райковецької.

Отже, аналіз керамічних матеріалів виявив різночасність жител на поселенні Луг I. Ранній шар повністю аналогічний дніпровським поселенням Молочарня, Хрещатик, Гута Михайлівська, Домантове, Деревка та ін. Вони належать до групи пам'яток, в яку входять близькі до них старожитності середини і третьої чверті I тисячоліття н. е., відомі по всій зоні українського Лісостепу. Поняття «пам'ятки пеньківського типу» слід пов'язувати саме з ними*.

Середній шар Луга I за керамікою аналогічний Сахнівському селищу. Поселення цього типу є і в інших районах Лісостепу. Пізній шар пам'ятки, близький культурі Луки-Райковецької, належить до останньої чверті I тисячоліття н. е. Подібні матеріали широко відомі на території Правобережної України, в Молдавії і Подунав'ї.

О. М. ПРИХОДНЮК
М. М. КАЗАНСКИЙ

Керамические комплексы поселения Луг I на Тясмине

Резюме

Предлагаемая статья посвящена разбору керамических комплексов поселения Луг I, исследованного в 1956—1959 гг. возле с. Пеньковки на р. Тясмине.

Предпринятый анализ керамических материалов Луга I по закрытым строительным комплексам позволил авторам статьи выделить разновременные постройки, представляющие три этапа жизни на поселении. Наиболее ранний соответствует этапу Молочарни и датируется концом V—серединой VII вв. н. э. В заполнении жилищ преобладала лепная посуда стройных пропорций, близкая к пражской керамике, биконические и тюльпановидные сосуды с цилиндрической верхней частью, а также диски.

Второй этап датируется периодом между серединой VII—серединой VIII вв. н. э. и характеризуется лепными горшками с хорошо выраженными плечиками и отогнутыми венчиками, часто украшенными пальцевыми насечками и защипами по краю. Керамические комплексы жилищ второго этапа близки к посуде Сахновского поселения в Поросье.

Наиболее молодыми на Луге I являются жилища № 3, 4, 11, 13, 16, 17, 25, 26, 27, 29, 30. Большинство керамических форм из этих жилищ аналогичны посуде Луки-Райковецкой (конец VIII—IX вв. н.э.). Среди них—лепные и примитивно-кружальные горшки с сильно отогнутыми венчиками и крутыми плечиками. Гончарные сосуды обильно украшены горизонтальными и волнистыми линиями.

Рассмотренные комплексы отражают особенности развития раннесредневековой славянской культуры.

¹⁹ Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі..., с. 46.

* Повертаючись до думки Л. М. Рутковської, слід зазначити, що зроблена нею спроба зіставлення пізнього горизонту поселення Стецівка (Стецівка 2) з поселенням Луг I є неспроможною, оскільки навряд чи доцільно порівнювати матеріали Стецівки 2 з різнохарактерним керамічним комплексом Луга I, не провівши попередньо членування останнього. Запропонована Л. М. Рутковською для поселень Стецівка 2, Луг I та II назва «пам'ятки пеньківського типу» не відповідає змісту терміна, який уже увійшов у літературу.